

BODROGI FERENC MÁTÉ**HARMÓNIA, GRÁCIA, GENTLEMAN, VIRTUOSO****Kazinczy egyik önképének nyomában***1. Egy lehetséges hagyományhorizont*

A német gráciaköltészet reprezentatív alakjának, Christoph Martin Wielandnak, illetve a magyar gráciaköltészet reprezentatív alakjának, Kazinczy Ferencnek a kapcsolata régóta feldolgozott témának tekinthető. A Kazinczyra gyakorolt Wieland-élmény fontosságát már Császár Elemér hangsúlyozta, azóta pedig a találkozás sorsfordító erejét még inkább nyomatékosító munkák láttak napvilágot.¹ A gráciaköltészet világa számos kortárs magyar író megihletett, meghonosítójának, jelképének mégis Kazinczy Ferencet tekintjük mindmáig, erős szakmai egyetértésben. Kazinczy Wieland követője, több művét lefordítja, programverseit, önálló folyóiratát az általa megismert gráciafilozófia szellemében építi fel, s barátai, különféle társaságai körében is eredményesen terjeszti a gráciakultuszt. A Wieland–Kazinczy reláció, a kettejük között diagnosztizált erős hagyománytörténeti összetartozás tehát konszenzuális tudásnak minősíthető.

Nem ilyen egyértelmű azonban a helyzet a grácia-kontextus *shaftesburyánus* változatával. Egyetlen magyar szakirodalmi feldolgozás sem hangsúlyozza ugyanis ennek alapvető szerepét a gráciafilozófiában, illetőleg a gráciaköltészetben. A következőkben amellett kívánok érvelni, hogy a külföldi – elsősorban német – szakirodalomban feldolgozott erőteljes Shaftesbury-hatás Wieland tekintetében alapvető, s hogy ezen hagyományhorizontnak Kazinczy Ferenchez is van némi köze; hogy oly sokféle önmegjelenítése közül az egyiknek kulcsa lehet.

A kérdés kidolgozása során egyértelművé vált számomra, hogy mindenféle elegáns filológiai fegyvertény ábrándjáról le kell mondanom. Kazinczy Ferenc nem fordított az angol gróftól, soha nem hivatkozott rá – nem ismerte Shaftesburyt. Bár Dessewffy József egyik kedvelt metafizikusaként megnevezi őt egy 1811-es Kazinczynak írott levelében,² nem kelti fel a címzett érdeklődését a *név*. Nem is a név a lényeges most azonban, hanem

¹ CSÁSZÁR Elemér, *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, Bp., MTA, 1913, 603–607; GERGYE László, *Műszak és gráciák között: Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*, Bp., Universitas, 1998; DEBRECZENI Attila, „Fenség” és „grácia”: *Ízléstörekvések a 18. század végének magyar irodalmában*, ItK, 2000, 311–352; DEBRECZENI Attila, *Kazinczy Ferenc Orpheusa: program és szerep = Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 367–369.

² KazLev. VIII, 1956.

a név által fémjelzett *tradíció* – hogy az miként hordozza Kazinczyt, miként járja át és alakítja világát.

E kapcsolat belátását olyan tudásként érdemes kezelni, amelyet az értelmezőnek egy olyan tapasztalatából vonunk le, melyet nem tud ellenőrizni, konstrukciós szabályai pedig csak homályosan ismerhetők meg. Nem valamiféle kísérleti eredmény megfogalmazása tehát, hanem egy konkrét személy elméjének motivált konstrukciója.³ E „veszélyt” vállalva olyan metatextuális összefüggésekben kódolt gondolkodástörténeti transzfigurációkra, olyan áttételes kölcsönviszonyokra szeretnék rámutatni, melyek átalakíthatják Kazinczy-képünket, melyek eddig nem látott vagy eléggé ki nem aknázott együttjárások körvonalazódásával, új vizsgálati irányok perspektíváival kecsegtethetnek – Kontler László kapcsolódó állásfoglalásának szellemében: „Egy-egy tradíció folyamatoságának nem elengedhetetlen feltétele, hogy a hozzá tartozó gondolkodók és közéleti szereplők tudatosan idézgessenek bizonyos korábbi szerzőket, akiket elődeiknek tekintenek, s akik az adott hitvallás afféle panteonját alkotják. Emellett az ideológiák kialakulásának szakaszában kiváltképp jellemző, hogy valamelyik későbbi »izmus« alkotórészei más-más, az adott pillanatban akár egymással rivalizáló irányzatban jelentkezzenek, s megfordítva: egy-egy ilyen irányzaton belül korabeli logikával viszonylag ellentmondásmentesen megférhetnek olyan eszmék, amelyek mai fogalmaink szerint összeegyeztethetetlenek egymással.”⁴

1.1. A hagyomány

Shaftesbury tudatos recipiálásának konkrétabb magyarországi megvalósulását eddig csupán Döbrentei Gábornál regisztrálta Csetri Lajos.⁵ Ugyanakkor épp ő emeli ki Shaftesbury óriási európai hatását a német szellemi életre, de Gadamer vagy Cassirer is a lord 18. századra gyakorolt hatalmas befolyásáról beszél.⁶ A vonatkozó német szakirodalom szintén így tesz.

„Zwischen 1730 und dem Ende des 18. Jahrhunderts haben nachweislich fast alle bedeutenden deutschen Schriftsteller, Philosophen etc. die Schriften Shaftesburys gekannt und ihn »zu den großen Denkern und Anregern gerechnet.«⁷ Ilse-Jutta Sandstede Shaftesbury *kulcsfontosságú* 18. századi hatásáról beszél, mely kimutatható csaknem

³ David Bleich nyomán ANGYALOSI Gergely, *Szubjektivizmus az irodalomtudományban*, Helikon, 2006, 14.

⁴ KONTLER László, *Az állam rejtelvei: Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei*, Bp., Atlantisz, 1997, 20.

⁵ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990, 298–322. (Buczy Emilt illetően szintén tapasztalható pár ilyen irányú reflexió.)

⁶ *Uo.*, 112; HANS-GEORG GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Osiris, 2003, 55; ERNST CASSIRER, *A felvilágosodás filozófiája*, ford. SCHEER Katalin, Bp., Atlantisz, 2007, 394.

⁷ ILSE-JUTTA SANDSTEDE, *Die Göttinnen der Anmut in Wielands Werk: Ein Beitrag zur Rhetorik der Aufklärung*, Dissertation, Oldenburg, Carl von Ossietzky Universität, 1999. Idézetek az internetes változatból: <http://docserv1.uni-oldenburg.de/publikationen/dissertation/2001/sangoe00/pdf/sangoe00.pdf>, 48.

valamennyi kortárs német író és filozófus (Gleim, Pyra, Mendelssohn, Bodmer, Sulzer, Gessner, Herder) munkásságában.⁸ Ami most mindemellett fontos, hogy e hatást Christoph Martin Wielandra vonatkozóan szintén relevánsnak, ráadásul különösen intenzívnek és mélynek írja le a német irodalomtörténet.⁹ Az egyértelmű szellemi kapcsolatot már maga Goethe is hangsúlyozza, aki egyébiránt ifjú költőként lelkes olvasója Wielandnak, de a későbbiekre is jellemzőek az ilyen jellegű megállapítások: „Epikur, Horaz, Cicero und immer wieder Sokrates und Shaftesbury sind die Schutzheiligen seiner neuen Philosophie”.¹⁰ Az eszmetörténeti összetartozás, Shaftesbury „örangyal”-habitususa a wielandi filozófiát illetően ugyanolyan egyezményes tudásnak tekinthető a német szakmában, mint a Kazinczy–Wieland összetartozás a hazaiában, s bár Gergye László könyve alapmű e témában, ő sem tér ki a kapcsolat elemzésére, csupán egy, a gráciaköltészetben belüli stílusirányzat jellemzésekor tűnik fel az angol lord neve monográfiájában.¹¹ Míg Gergye Wieland Winckelmann-recepcióját súlyozza, addig a szintén széleskörű kutatási előzményekre támaszkodó Sandstede munkájában végig a Shaftesbury-hatást nyomatékosítja, Winckelmann Wieland általi recipiálását ráadásul sokkal kritikusanabbnak, reflektáltabbnak, óvatosabbnak mutatva be.¹² Bár igaz az, hogy Wieland munkáiban Winckelmann neve hatszor kerül konkrétan elő, nemegyszer „unser Winckelmann” alakban, költészetének és esztétikájának viszonyulási pontja nem nála, hanem Shaftesburynél keresendő – már csak azért is, mert éppenséggel maga Winckelmann is Shaftesburytól kölcsönöz.¹³

Az angol lordról a magyar szakirodalom döntőrészt mint bölcselőről, filozófusról értekezik, döntőrészt eszmetörténeti, esztétikatörténeti, politikatörténeti, újabban mentali-

⁸ „Shaftesbury hat [...] das deutsche Geistesleben des 18. Jahrhunderts beeinflußt” (uo., 156). Ehhez lásd még Sandstede nyomán: Oskar WALZEL, *Shaftesbury und das deutsche Geistesleben des 18. Jahrhunderts*, Germanistisch-Romanische Monatsschrift, 1(1909); Heinrich KÜNTZEL, *Essay und Aufklärung: Zum Ursprung einen Originellen deutschen Prosa im 18. Jahrhundert*, München, 1969; C. F. WEISER, *Shaftesbury und das deutsche Geistesleben*, Leipzig–Berlin, 1916; Lothar JORDAN, *Shaftesbury und die deutsche Literatur und Ästhetik des 18. Jahrhunderts: Ein Prolegomenon zur Linie Gottsched–Wieland*, Germanistisch-Romanische Monatsschrift, 44(1994), 410–424.

⁹ Vö. Sandstede nyomán: Herbert GRUDZINSKI, *Shaftesburys Einfluß auf Wieland*, Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte, 1913/3; Karl-Heinz SCHWABE, *Bemerkungen zur Wirkung Shaftesburys auf C. M. Wieland = Wieland-Kolloquium Halberstadt 1983*, Halle, Kongreß- und Tagungsberichte, 1985, 185–189; Leo STETTNER, *Das philosophische System Shaftesburys und Wielands Agathon*, Halle, 1929; angol nyelven: Charles ELSON, *Wieland and Shaftesbury*, New York, Columbia University Press, 1913.

¹⁰ Hildegund BERGER, *C. M. Wielands philosophische Romane mit besonderer Berücksichtigung des Aristipp*, Dissertation, München, 1944, 15.

¹¹ GERGYE, *i. m.*, 25.

¹² SANDSTEDE, *i. m.*, 46, 286. Ehhez lásd még Sandstede nyomán: W. H. CLARK, *Wieland and Winckelmann: Saul and the Prophet*, *Modern Language Quarterly*, 17(1956), 1–16; UÓ, *Wieland contra Winckelmann?*, *The Germanic Review*, 34(1959), 4–13; H. C. HATFIELD, *Winckelmann and His German Critics 1755–1781: A Prelude to the Classical Age*, New York, 1943; UÓ, *Aesthetic Paganism in German Literature: From Winckelmann to the Death of Goethe*, Cambridge, 1964.

¹³ „Herders Verständnis der Grazie geht teilweise auf dieselbe Tradition zurück wie Winckelmanns, besonders von Platon und Shaftesbury beeinflusster Versuch einer Theorie der Grazie”. (SANDSTEDE, *i. m.*, 134.)

tástörténeti diskurzusokban.¹⁴ Bár a vonatkozó interpretációk jelentékeny része érinti a gráciafilozófiához való kötődését (az esetek többségében ez egyébként is elkerülhetetlen), a szempont az illető munkák irányultságainak következtében mindeközéig marginális maradt.

1.2. Shaftesbury és a harmónia

Az ún. *univerzális harmónia* tana a 18. században lényegében a neoplatonista Shaftesbury nevét jelenti: „[V]ilágnézetének minden aspektusát: az erkölcsről, a természetről, a társadalomról, az Istenségről, a művészi szépről vallott felfogását a létezés összhangjának, ésszerű rendjének optimista meggyőződése hatja át. »Mindent a legjobb érdekében irányít, rendez, szabályoz egy tervező elv vagy intellektus, amely szükségképpen jó és állandó« – írja.¹⁵ Az egyetemes harmónia eszméje az ember ontológiai alapjellemzőjeként funkcionál: „Bizonytalán nincs semmi erősebben bevésve elménkbe vagy szorosabban összeszőződve lelkünkkel, mint a rend és az összhang eszméje vagy érzéke.¹⁶ Az erkölcsi felépülésben nélkülözhetetlen vallásosság igazi lényege nem a hagyományos (liturgikus) episztémé kinyilatkoztatásában, hanem a kiáramló erőszi emanativitásban, az intuitív, eleve adott, de fejleszthető érzékek világában található meg. A *természettől adott* emberi erkölcsiség célja és ideális állapota egy olyan pánharmónia, melyet a „belső mérték” (*interior numbers*) határoz meg, egyfajta teremtő jellegű energiaként.¹⁷ Az ideális, harmonikus ember életvezetési elveit pragmatikus megfontolások is ösztönzik: a helyes, finom, csiszolt, udvarias modor kialakítása. Shaftesbury szerint a szépérzék valamiféle társasági alapon közös szellemi érzék, *lelkesültség*, mely képezhető, fejleszthető emanatív erőszi dinamizmus. Ez az érzék ad otthont az igaz–jó–szép egységének, mely egyben etika és esztétika egymásba definiálását is jelenti. Shaftesburyvel: „Ami SZÉP, az *harmonikus* és *arányos*; ami *harmonikus* és *arányos*, az IGAZ; ami *szép* és *igaz* egyzersmind, az *kívánatos* és JÓ.”¹⁸ Az esetünkben lényeges súlypont itt az a priori érzékek kiművelésén, vagyis a *képzésen* van, abban az értelemben, ahogyan Gadamer interpretálja: „Az emberi képzés általános lényege az, hogy általános szellemi lényé tesszük ma-

¹⁴ Az általam használt fontosabbak: SZÉCSÉNYI Endre, *Társiasság és tekintély: Esztétikai politika a 18. századi Angliában*, Bp., Osiris, 2002; HORKAY HÖRCHER Ferenc, *A skót felvilágosodás*, Bp., Osiris, 1996; SZENCZI Miklós utószava = Anthony Ashley Cooper SHAFTESBURY, *Értekezés az erényről és az érdemről*, ford. ANIOT Judit, Bp., Magyar Helikon, 2004; KONTLER, *i. m.*; LUDASSY Mária zárótanulmánya = Anthony Ashley Cooper SHAFTESBURY, *A Moralisták = Brit moralisták a XVIII. században*, vál. MÁRKUS György, ford. FEHÉR Ferenc, Bp., Gondolat, 1977; HORKAY HÖRCHER Ferenc, *A gentleman születése és hanyatlása*, Bp., Helikon, 2006.

¹⁵ SZENCZI Miklós utószava = *Értekezés az erényről és az érdemről*, *i. m.*, 141. Vö. „A gondviselést annak kell bizonyítania, amit a jelen dolgokban létező rendből látunk. Síkra kell szállnunk a rend mellett.” (SHAFTESBURY, *A Moralisták*, *i. m.*, 137.)

¹⁶ *Uo.*, 141.

¹⁷ Vö. PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988, 65–66; CASSIRER, *i. m.*, 396.

¹⁸ Shaftesburyt idézi LUDASSY Mária = *A Moralisták*, *i. m.*, 792.

gunkat. Aki átengedi magát a partikularitásnak, például: aki mértéket és arányt nem ismerve enged vak dühének, az képzetlen-faragatlan (ungebildet). [...] Tehát a képzés, mint az általánoshoz való felemelkedés, emberi feladat. A különös feláldozását követeli az általánosért.”¹⁹ A folyamat vége az eszmény betetőződése, „[h]iszen amit a régebbi nyelvhasználat a testi jelenségek területén »tökéletes kiképzésnek« nevez, az nem annyira egy fejlődés utolsó fázisa, hanem inkább az érettség állapota, mely minden fejlődést maga mögött hagyott, és valamennyi testrész harmonikus mozgását teszi lehetővé.”²⁰ A Shaftesburyánus képzés az általános érzéket jelöli a mérték iránt, s ennyiben azt is, hogy önmagunk fölül emelkedünk, ahhoz a bizonyos idealisztikus általánossághoz. Az érzékek is általánosak – mondja Gadamer –, hiszen átfogják saját felségterületüket és nyitottak maradnak egy bizonyos mező iránt, s a számukra ily módon nyitotton belül bizonyos különbségeket fognak föl. A képzett tudat azonban felülmúlja a természetes érzékeket, mivel azok mindig csupán egy meghatározott szférára korlátozódnak, maga a képzett tudat viszont valamennyi irányban tevékenykedik, vagyis „általános érzék (allgemeiner Sinn).”²¹ Shaftesburyvel: „Ha valaki szerencsésen a természetes életben nevelkedett, becsületes, kitartó munkához és józansághoz szokott, s távol áll mindentől, ami mértéktelen vagy gátlástalan, az uralkodik vágyai és efféle hajlamai fölött. S mindezek – természetesen – nem fosztják meg semmiféle örömtől vagy élvezettől. Épp ellenkezőleg, mivel teljesebbek, egészségesebbek, és távol állnak a szélsőségtől és romlástól, szükség-szerűen harmonikus kielégülésben részesítik.”²²

A teleologikus folyamat kimenete az általános érzékét kiteljesített harmóniás ember, a *gentleman*. „[Shaftesbury] rendszerének kulcsfigurája a helyes erkölcsi szokásokkal (good manners) és az udvarias társalgás (polite conversation) tudományával (art) rendelkező úriember [...] akiket kultúrájuk, vagyis »autonómiájuk, erényük, és filozófiai felvilágosultságuk« határoz meg.”²³ Az eszmény tehát a csiszoltság, a jó ízléssel, kifinomultsággal, jó modorral, jólneveltséggel jellemezhető erényes polgár, a kultúrában és művészetekben jártas *virtuoso* kiművelése. „Ahogy Hutcheson szellemi mestere, Lord Shaftesbury mondja: ők »a valódi finom úriemberek, akik a művészetek és a szellem (*ingenuity*) szerelmesei, akik ismerik a világot.«”²⁴ A Shaftesburynél alapvető fontosságú természethez viszonyítva a szokások és a kultúra világa az ún. *második természet* térénuma, mely az egyén veleszületett pozitív lelki tartalmainak, erkölcsi és esztétikai kibontakozásának és tudatosításának terepét jelöli; a nevelés/nevelődés ezt a második birodalmat építi fel a képességek kibontakoztatásának és folytonos finomításának eredményeként.²⁵

¹⁹ GADAMER, *i. m.*, 42.

²⁰ *Uo.*, 45.

²¹ *Uo.*, 48.

²² SHAFTESBURY, *Értekezés az erényről és az érdemről*, *i. m.*, 117.

²³ *A skót felvilágosodás*, *i. m.*, 308, 321. Jellemző módon HORKAY HÖRCHER Ferenc könyvének Shaftesburyról szóló fejezete *A filozófus gentleman* címet viseli (*A gentleman születése és hanyatlása*, *i. m.*, 23).

²⁴ Idézi SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 20.

²⁵ *Uo.*, 31, 53.

1.3. Shaftesbury és a gráciák

A gentleman ideájának működése e mellett az értelmező nyelv mellett írható le a gráciafilozófia nyelvén is, mégpedig Shaftesbury saját terminusaival. Magyarországon ez a kontextus – mint már utaltunk rá – nem kapott nagyobb szerepet, a Gergye-műben is kiemelt jelentőségű Franz Pomezny azonban meglehetősen mélyen tárgyalja „gráciatörténeti” monográfiájában.²⁶

Shaftesbury művei egy minden addiginál koherensebb, szisztematikusabb nézetrendszerben fogalmazznak meg gráciaelméletet. Tudható, hogy a 16. századtól, Vasari elméletalkotásától kezdve a grácia önálló esztétikai kategória. A szép kategóriájának korabeli uralkodó felfogásához viszonyító konstellációban a grácia a logikai szillogizmusokkal megfoghatatlan, ráción túli kiszámíthatatlanság, melynek létrejötte és érzékelhetősége individuális adottságok függvénye, szemben a szépek a korban különféle szabályoktól függő, de ezen szabályok ismeretében tervszerűen meg is alkotható racionalitásától.²⁷ A grácia tehát egyfelől esztétikai diskurzusok rendszeralkotó eleme, másfelől viszont – mint azt Pomezny hangsúlyozza – egyfajta költészettechnikai műszó és motívum-együttes is egyszersmind. A grácia ezen alternatív kontextusában egy formai alakzat, díszítőelem, amelynek egyebek mellett a német anakreontikában lesz különleges szerepe, azzal együtt, hogy diffúz jelenségeként természetesen filozófiai, esztétikai, poetológiai irányultságai is vannak.²⁸ Shaftesbury gráciakoncepciója lényegében a harmadik út, amennyiben sem nem csupán a szép kategóriája, sem nem költészetelméleti, költészettechnikai forma, hanem egyfajta mentalitás és lelki alkat: morálfilozófia és antropológia.

A modern gráciatörténetben tulajdonképpen Shaftesbury alkotja meg a *morális grácia* (moral Grace) fogalmát.²⁹ Ezzel együtt azonban a báj istennőinek nemcsak a morál világában kell megnyilvánulniuk, hanem a külsőségekben, testi vonatkozásokban is, éppen úgy, ahogyan az az egész természetben megnyilvánul.³⁰ Shaftesbury a gráciás állapot elérését és megvalósítását erkölcsi parancsként állítja be: maxima lesz, hogy a Gráciákhoz hasonlítani kell tanulással tudatosan és reflexíven (*education and reflection*), ezt a törekvést pedig az ember minden vonatkozásában el kell érni, erkölcsileg csakúgy, mint a viselkedés, sőt a mozgás külsőségeiben (*action and grace in human bodies*). Az ember mintája ebben a küldetésben a természet lesz; annak gráciája (*natural Grace*) a nagy példa, a viszonyulási pont. Az indulatok „bájos” féken tartása ezért ugyanúgy erkölcsi kötelesség lesz, mint a mozdulat kelleme vagy a morális döntések. Shaftesbury operatív helyzetbe hozza a *kalosz-kai-agathosz* antik elvét, maximálisan kiterjeszti a gráciafo-

²⁶ Franz POMEZNY, *Grazie und Grazien in der Litteratur des 18. Jahrhunderts*, Hamburg–Leipzig, Verlag von Leopold Voss, 1900.

²⁷ PÁL, *i. m.*, 37, 170.

²⁸ POMEZNY, *i. m.*, 2.

²⁹ *Uo.*, 93.

³⁰ *Uo.*, 44. Sandstede is kiemeli, hogy Shaftesbury test és lélek harmóniájának képviselője. (SANDSTEDE, *i. m.*, 151.)

galmat, dinamizálva a neoplatóni emanáció mintájára:³¹ a kellem, a harmónia *erósza* mintegy sugárzik az eszményi ember testéből-lelkéből. A „pángracianizmus” modelljének hívószavai a *natural Grace, outward Grace, moral Grace*;³² ezek együttese adja az eszményt, az isteni szépséget (*divine beauty*). A *külső és belső grácia* ilyen szintetizáló egyesítése a Shaftesburyánus grációteória lényege. A mindenoldalú, harmonikus ember ideája tehát ez, melyben az egyén szellemi érzékével megalkotja a „második természet” gráciás univerzumát.

2. Wieland a hagyományban

Wielandot, a 18. század második felének híres német íróját úgy jellemzi Sandstede, mint aki az „anakreontika derús világosságát” Shaftesbury „platonikus komolyságával” elegyítette.³³ Shaftesbury *moral Grace* fogalmának, illetve a kapcsolódó *kalokagathia* eszményének köszönhetően a gráciafogalom nála (Sandstede itt a Pomezny-féle megközelítés felől vizsgál) markáns etikai színezetet kap egyfajta esztétikai nevelés szolgálatában.³⁴ Tulajdonképpen itt is a morális grácián belül értelmeződik a testi és lelki oldal egysége: „Es sind die moralischen Grazien, in denen körperliche und seelische schönheit in eins verschmelzen.”³⁵ A művészet által történő nevelés komponensének fontosságát mutatja az is, hogy Wieland egy az egyben átveszi Shaftesbury *inward form* terminusát (*innere Form*), mely képzéseményének (*Bildungsideal*) kulcsfogalma lesz. Ezt a „belső formát”, a *kiformálódást*, a harmóniáig vezető utat tüzi ki elérendő célként Wieland is, nem tévesztve szem elől a kellő külső megjelenés fontosságának hangsúlyozását sem.³⁶ Wieland művei közül kiváltképpen a *Musarion* és a *Die Grazien* képviseli ezt az irányultságot,³⁷ de *Agathon* c. könyve például Shaftesburyánus Bildung-felfogásának

³¹ „Sie liegt in der energischen wiederbelebung der Platonischen kalokagathie, die in der empfindungsvollen Zeit den fruchtbarsten boden fand, in der identificierung von gut und schön und den daraus sich ergebenden folgen.” (POMEZNY, *i. m.*, 45 – kiemelés tőlem.)

³² Shaftesbury minden terminusa átvéve Franz Pomeznytől. (POMEZNY, *i. m.*, 44.)

³³ „[D]er anakreontischen Heiterkeit Shaftesburys platonischen Ernst beimischt.” (SANDSTEDE, *i. m.*, 129.)

³⁴ „Unter dem Einfluß von Shaftesburys »moral grace« und in Anlehnung an das griechische Ideal der Kalokagathie bekommen der Anmutsbegriff und damit die Göttinnen der Anmut eine ethische Komponente. Vor allem versucht, körperliche und seelische Schönheit zu vereinigen und stellt die Grazien in den Dienst der ästhetischen Erziehung.” (Uo., 84.)

³⁵ POMEZNY, *i. m.*, 176. Vö. még: „Wieland unter Shaftesburys Einfluß aus, daß Natürlichkeit und Gesundheit der Seele identisch sind mit der Tugend und sittlichen Schönheit.” (SANDSTEDE, *i. m.*, 142.)

³⁶ „Nicht nur die »innere Form« (inward form) des Menschen lernt Wieland in dieser Zeit von Shaftesbury, sondern auch die äußere Gestaltung ist von ihm beeinflusst.” (SANDSTEDE, *i. m.*, 188.)

³⁷ „Unter Wielands Graziendichtungen nehmen »Musarion« und »Die Grazien« eine besondere Stellung ein als Vertreter jener Dichtung, die für die Ausgestaltung der ästhetischen und ethischen Anschauungen der Zeit bedeutsam wird.” (Uo., 87.)

demonstratív nevelődésregénye, az *Aspasia* pedig platonikus szerelemfelfogásának kommentálása.³⁸

Látható, hogy Wieland tudatosan csatlakozik Shaftesbury irányaihoz;³⁹ gráciaelmélete Magyarországon Gergye László által is számba vett tulajdonságainak konstitutív alap-elemei shaftesburyánus gyökerűek. A lord 18. századi jelentőségének tudatában ez kevéssé figyelemreméltó is lehetne, ám Wieland konkrét fogalmakat kölcsönöz Shaftesburytól, harmónia- és gráciaképzetét pedig az ő gráciás ideologikumának fényében működteti. Egyik írásában például egy Akadémia tervezetét dolgozza ki, ahol sok más, elsősorban antik opus mellett Shaftesbury erkölcsfilozófiai értekezéseit veszi a „kötelező olvasmányok” listájára.⁴⁰ Különösebb jelentősége nincs, de a pontosítás kedvéért megjegyzendő, hogy Wieland összességében kevésbé hangsúlyozza a morális aspektust Shaftesburyénél, tehát e ponton inkább Winckelmannhoz áll közelebb, s az ún. *kettős gráciaelmélet*⁴¹ átvétele szintén a Winckelmann-hatás látványos bizonyítéka. Mindazonáltal az az ideológiai mag, mely olyan harmóniaszisztémát tételez föl, amely a kalokagathia maximájához tartja magát, mely a Bildungot állítja középpontba az „eszményi szép” eléréséhez, a Winckelmann-olvasás nélkül is Wieland sajátja lett, mégpedig egy érdemi Shaftesbury-recepcióban. „Die Kunst besteht in der Harmonie zwischen Leib und Seele – das ist Wielands und Shaftesburys Ideal.”⁴²

A gráciakoncepciók felvázolásával azokat az elsősorban a külföldi szakirodalomban feltárt összefüggéseket szerettem volna kiemelni, melyek filológiai adatok híján is erőssé tehetik azt az *értelmező tudáson* alapuló hipotézist, miszerint olyan jellegű kapcsolat áll fenn a Wielandot recipiáló Kazinczy és a shaftesburyánus tradíció között, amelyet eddig nem láttunk, vagy nem tulajdonítván különösebb jelentőséget neki, nem emeltünk ki. Bár a szövegközi viszony egyértelműnek látszik már csak azért is, mert a német szakirodalom szerint Wieland művei a kortársakhoz képest is összetettebben kódolják a Shaftesbury-hatást, ezeket a műveket pedig Kazinczy visszaemlékezései szerint jól megoldvasta⁴³

³⁸ *Deutsche Literaturgeschichte*, Hrsg. Inge STEPHAN, Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2001, 173; *Die deutsche Literatur in Text und Darstellung – Aufklärung und Rokoko*, Hrsg. Otto F. BEST, Stuttgart, Philipp Reclam jun., 2002, 235.

³⁹ Az előbbi hivatkozások mellett lásd még pl. Klaus BÄPPLER, *Der philosophische Wieland*, Bern–München, Francke Verlag, 1974, 69, 70.

⁴⁰ Lásd Christoph Martin WIELAND, *Plan einer Academie = Die deutsche Literatur – Texte und Zeugnisse, 18. Jahrhundert*, I–II, Hrsg. Walther KILLY, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1983, 1023.

⁴¹ Az Égi és a Földi grácia kettősségének teóriájáról van szó, vö. GERGYE, *i. m.*, 29; POMEZNY, *i. m.*, 61–62.

⁴² *Uo.*, 246. Vö. még: „[Wieland] ordnet die Sinnlichkeit in sein von Shaftesbury übernommenes Harmoniesystem ein. Die »schöne Seele« ist kein Zwangsprodukt, sondern etwas Naturgegebenes, eine Bildung der Natur. Die Harmonie ist das Ideal der »schönen Seele«. Es darf nicht durch heftige Leidenschaft zerstört werden. [...] Wieland ist der Ansicht, »Ein schöner Leib verspricht auch eine schöne Seele.«” (*Uo.*, 147.)

⁴³ MTAKK, K 634, [*Pályám emlékezete, Első kidolgozás*], 18a–18b; MTAKK, K 606, [*Biographiám 1759–1779, 37–38*]; MTAKK, K 612, [*Az én életem. Barátimnak, Literatúránk' barátjainak, 's legközelebb gyermekeimnek, 45a–45b*]; MTAKK, M. Tört. 4r 65, [*Kazinczy Ferencz' saját kezével írt Autobiographiája 1785⁸*], 20b; *Pályám' Emlékezete*, Tudományos Gyűjtemény, 1828, 46.

(részben lefordította,⁴⁴ rajongói levelet írt szerzőjükhöz, válogatott leveleit is izgatottan lapozgatta,⁴⁵ s így fogalmazott: „Ich denke ganz, wie Wieland”⁴⁶), mégsem lehet fel őt illetően erre vonatkozó vizsgálati eredmény avagy bármiféle belátás. A kapcsolatot reflektáló, de jelentéktelennek minősítő vélemények lehetséges fennállása esetén híján vagyok az okok magyarázatának, mindenesetre az elkövetkezőkben a továbbra is csupán feltételezett kapcsolat *jelentősége* mellett fogok érvelni, láthatatlanságának okait is keresve.

3. Rendezőfogalmak: érzék, ízlés, képzés

A fronétikus tudás, a mindenkori élethelyzetekben való helyes cselekvés megítélésének képessége a *common sense* antik gyökerű filozófiájában jelenik meg Shaftesburynél; a *moral sense* fogalma, amelyet ő maga alkot meg, az erkölcsi jó és rossz megítélésének képességét tulajdonítja az embernek, s a szép megítélésének közös képességével rokonítja. „A józan ész (szó szerint: közös érzék) ezért mindig közös ítéletet jelent, amely az élet közösségén alapul. A képzés eszerint nem egyéb, mint a természet adta – s kezdetleges életkörben maguktól értetődő ítéleteket alkotó – józan ész kifejllesztése annak érdekében, hogy ítélképességünket nem maguktól értetődő dolgok megítélésére is alkalmassá tegyük, s hogy ezáltal bonyolultabb ítéleteink is közös belátáson nyugodjanak.”⁴⁷ A helyest a helytelentől, a szépet a nem széptől, az igazat a hamistól megkülönböztető *belső szem* (inward eye) ez a bizonyos „morális érzék”, mely a világharmóniát közvetlenül átérezve magasabb rendű a diszkurzív gondolkodás fogalmiságánál.⁴⁸ Shaftesburyvel: „És csakis abban az esetben nevezhetünk egy élőlényt *kiválónak* és *erényesnek*, ha fogalmat tud alkotni a közös érdekről, és el tudja dönteni, hogy erkölcsileg mi jó vagy rossz, mi csodálatra méltó vagy hibáztatható, mi helyes vagy helytelen.”⁴⁹ Ami itt lényegesen fontos, hogy az alapvetően erkölcsi ihletésű *sensus communis* fogalmát Shaftesbury *common sense*-ként (annak ellenére, hogy a *moral sense* változatot mintegy szino-

⁴⁴ Wieland *Sokrates Mainomenosán kívül* (KAZINCZY Ferenc, *Sokrates Mainomenos az az a' szinopei Diogenesz dialogusai – Consil. Wieland írásaiból*, Pest, Nyomt. Trattner Mátyásnál, 1793) lefordította például a *Die Grazien* első két könyvét is (lásd GERGYE László, *Kazinczy Ferenc egy kiadatlan fordítástörredéke*, ItK, 1991, 460–466).

⁴⁵ „Nem tudtam sem enni, sem alunni, míg rajta végig nem repültem...” (KazLev. XIII, 231.) Az előbb említett, Wielandhoz írott levelet közli THIENEMANN Tivadar, *Kazinczy Ferenc levele Wielandhoz*, EPhK, 37(1913), 631–632.

⁴⁶ KazLev XIII, 388.

⁴⁷ S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai*, Bp., Balassi, 2005, 85, 321.

⁴⁸ LUDASSY Mária zárótanulmánya = *A Moralisták*, i. m., 810, 867.

⁴⁹ SHAFTESBURY, *Értekezés az erényről és az érdemről*, i. m., 23. Vö. még: „Alighogy a szem megnyílik az alakokra, a fül a hangokra, a szépség tüstént jelentkezik, a bájt és harmóniát felismerjük és elismerjük. Alighogy látjuk a cselekvéseket, alighogy felismerjük az emberi affektusokat és szenvedélyeket (és legtöbbjük éppoly gyorsan felismerhető, mint érezhető), egy belső szem tüstént különbséget tesz közöttük, s látva elkülöníti a szépet és formást, a vonzót s csodálatost a formátlantól, torztól, gyűlöletestől vagy megvetendőtől.” (SHAFTESBURY, *A Moralisták*, i. m., 229.)

nimaként használja) az esztétika irányába tágítja ki. E belső megkülönböztető-képesség egyszer mint erkölcsi érzék, máskor mint szépérzék funkcionál attól függően, hogy morális vagy esztétikai-természeti jelenségekre tekintünk.⁵⁰ Szépérzékként a *common sense* az *ízlés* fogalmához érkezik el.

A szépérzék tehát a „közös érzéknek” a szépet analizálni és megítélni tudó a priori adománya. E funkciójában az egyén és az univerzum összhangjáról van szó, melyben a *common sense* gyönyöre igazi közösséget képez. Shaftesbury embereszménye azonban mindemellett a gentleman, a *virtuoso*, aki – kvázi műalkotásként – a kifinomult ízlés megszemélyesítője. Ezen a ponton kap kiemelkedő szerepet a *képzés* (formálás) shaftesburyánus intenciója. A szabad szellemű, művelt társalgással eltöltött hosszú idő játssza a döntő szerepet az egyén esztétikai, erkölcsi nevelésében, melynek célja a szabad, boldog és erkölcsös szubjektum kiképzése a maga csiszoltságában. Shaftesburyval: „Mily soká tart, míg igaz ízlést nyerünk! Mily sok dolog tűnik megbotránkoztatónak, mennyi szinte bántó először, amit később úgy ismerünk, mint legmagasabb szépségeket! Mert nem pillanatok műve, hogy azon érzéket megszerezzük, amely által e szépségek felfedhetők. Munka s fáradozás szükséges ahhoz, és idő, hogy kiműveljünk egy természetes géniust, legyen az mégoly fogékony vagy készséges.”⁵¹

A szép fogalmáról való gondolkodás története Winckelmann előtt akkor közeledik leginkább a grácia fogalmához, amikor Bouhours bevezeti a *je ne sais quoi* meghatározását, melyben szintén megjelenik a szabályosságtól, a rendezettségétől való elmozdulás, amennyiben olyan meghatározhatatlan báj jelöl, olyan felfoghatatlan többletet a „szépen”, mely – csakúgy, mint Vasari konstellációjában – túl van a ráció világán.⁵² A *délicatesse*, a finomság képes ezt a többletet élvezve interpretálni. A nehezen átlátható dolgoknak, a sejtetéseknek, utalásoknak, a „szellem sziporkájának” kulcsa ez a kifinomult érzék.⁵³ A delikátságot azonban Shaftesbury – mint Szécsényi Endre írja – a laikusok esztétikai tapasztalatára korlátozza. A művész nála magasabbra kell hogy tekintsen, nem elégedhet meg azzal, hogy számára is rejtelmes okokból elbűvöli közönségét. Ha tökéletes műalkotást akar létrehozni, akkor az univerzum rendjének, harmóniájának, arányainak ismerete és intellektuális szemlélete is elvárható tőle.⁵⁴ Az ízlésnek tehát nemcsak

⁵⁰ SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 74.

⁵¹ SHAFTESBURY, *A Moralisták*, *i. m.*, 220. Vö. „Az alapvetően szociális ember az ízlés elsajátítása folytán lesz kifinomult, csiszolt, erkölcsös polgár, akit éppen ezek a szellemi, morális erényei tesznek társasága méltó tagjává. Lord Shaftesbury a *Sensus Communis* c. munkájában arról ír, hogy a divatot ismerő úriemberek természetből fogva vagy megfelelő oktatás következtében rendelkeznek a könnyed és illő iránti érzékkel (*sense of graceful and becoming*)”. (SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 78.)

⁵² DEBRECZENI, „Fenség” és „Grácia”, *i. m.*, 316; SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 79; PÁL, *i. m.*, 46; CASSIRER, *i. m.*, 379–380.

⁵³ SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 79. Vö. „Noha szándéka [ti. minden művésznék] az, hogy tetsszen a világnak, mindazonáltal egy bizonyos módon (*manner*) felette is kell állnia, s szemét arra a legmagasabb rendű gráciára (*consummate grace*), a természet azon szépségére és a számok ama tökéletességére kell függeszteni, amelyet a többi ember, mivel csak a hatást érzi, de nem ismeri az okot, a *je ne sais quoi*-nak, a felfoghatatlannak (*unintelligible*) vagy a »Tudom is én, micsodának« nevez, s úgy véli, ez olyanfajta báj vagy varázs (*charm and enchantment*), amelyről még maga a művész sem tud számot adni.” (Shaftesburyt idézi SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 81.)

⁵⁴ SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 82.

kifinomultnak, de messzemenőig tudatosnak, reflektálnak is kell lennie, hogy a pánharmónia magabiztosságával manipulálhasson vele az alkotó. Az ilyen értelemben vett professzionalizált ízlés a *virtuoso* ízlése, ami annak egész életét meghatározza. Shaftesburyvel: „Az ízlés emel meg minden tudományt, s csiszol minden erényt; a társaság barátja és a tudás vezetője; ez nemesíti meg a gyönyört, és finomítja a boldogságot.”⁵⁵ A jó ízlés nem korlátozódik az irodalomra, hanem kiterjed például a festészetre és a szobrászatra is, átfogja az udvariasság és a jó modor egész világát, szabályozza az egész életet. A szétválasztás laikusokra és művészekre ugyanakkor jól referálja azt az egybehangzó szakirodalmi álláspontot, miszerint az olyasfajta elitista diszpozíció, amelyet hagyományosan például Kazinczynak is tulajdonítunk, Shaftesburynek szintén sajátja, akinél az eleve adott szépérzék tudatos kiművelése a gentleman ízlésévé eleve hordoz normatív töltetet, maga is a klasszicizmus racionalitását idézve: „*A művészetre vonatkozó nézeteinek alaprétege a kor racionalista szemléletében fogant, esztétikája a klasszicizmus eszményeire épül. A rend és az arány érzéke – írja – mélyen gyökerezik az ember lelkében: a határozatlan, a kaotikus nem lehet szép. [...] A klasszikusokat is azért kell követnie a felvilágosodás írójának, mert ezek a távoli ősök a természetet követték – Homérosz és a természet egy és ugyanaz.*”⁵⁶ Másképpen: „Lord Shaftesbury közönsége arisztokratikus, a preferált kulturális helyszínek meglehetősen exkluzívak, az írás- és a társalgás módja kifinomultan elegáns, néha egy kicsit finomkodó.”⁵⁷

Az ilyen irányultságú igényességre ugyanakkor fokozott mértékben jellemző az, ami egyébként is sajátja az ízlés világának, hogy az élet minden területére hatással van az illetőtől a stíluson, a kifejezés- és gondolkodásmódon át az életvezetés általános elveiig és stílusáig. Nem korlátozódik a természeti és művészi szépre, hanem az erkölcs és az illem egész területét átfogja.

Csetri Lajos írja, hogy a 18. század első felében Európában a tradicionális „barokk embereszmény” továbbélése mellett ez a szigetországi gentlemaneszmény, a mindenoldalú ember fronétikus életeszménye a legerősebb antropológiai idealitáskonstrukció. Herder – aki Shaftesburyt az „emberiség virtuózának” nevezi – például az, aki ennek az ideáltípusnak jelentős teoretikusa, s akinek a *humanitas* eszményét célként kitűző, nyomokban shaftesburyánus képzélmélete hatalmas befolyást gyakorol utókorára.⁵⁸ A görög értelemben használt *paideia*, a mindenoldalú képzés, a *harmonikus ember* kimene-tének ideája Schellinget ugyanúgy pozícionálja, mint éppenséggel Goethe nevelési elveit. A shaftesburyánus ideologikum európai ereje tehát rendkívül nagy, és mint láttuk, Wielandnál az átlagosnál is nagyobb: „Christoph Martin Wieland Der Deutsche Merkurjának kozmopolita polgára egyaránt olvasott ember, aki értelmesen és érzékenyen tud

⁵⁵ Shaftesburyt idézi SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 82.

⁵⁶ SZENCZI Miklós utószava = *Értekezés az erényről és az érdemről*, *i. m.*, 144 (kiemelés tőlem). Vö. még: „[Shaftesbury] az arany középszer klasszikus szabályát, az úri nyugalom és mérséklet eszményét hirdeti.” (*Uo.*, 143.)

⁵⁷ SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 84.

⁵⁸ CSETRI, *i. m.*, 111–114; GADAMER, *i. m.*, 39, 40.

beszélni művészetéről, irodalomról és zenéről, s kifinomultságáról kellemes társalgás során képes tanúbizonyságot tenni.”⁵⁹

Mindennek ellenére a téma esetünkben mégsem a Shaftesbury-féle paradigmát jeleníti meg – merthogy Kazinczynak soha nem volt ilyen kérdezőhorizontja.

4. *Megtört hagyomány*

„Míg Angliában és a latin országokban a *sensus communis* fogalma még ma sem csupán kritikai jelszó, hanem az állampolgárnak bizonyos általános kvalitását jelenti, Németországban Shaftesbury és Hutcheson hívei már a 18. században sem vették át a »*sensus communis*« politikai tartalmát” – írja Gadamer.⁶⁰ Shaftesburynél a cél alapvetően a társadalom, a közélet megreformálása volt: „Nála nem a földbirtokosok (*freeholders*) [hagyományos] köztársasága az ideál, hanem az úriembereké, akiket kultúrájuk, vagyis »autonómiájuk, erényük, és filozófiai felvilágosultságuk« határoz meg.”⁶¹ Ehhez képest jelentőségteljes Gadamer figyelmeztetése, miszerint a 18. század német iskolai metafizikája és populárfilozófiája használta ugyan a közös érzék fogalmát, de *depolitizált* dimenzióban. Egy bizonyos elméleti képességet értettek rajta, egyfajta teoretikus ítélőerőt, mely az erkölcsi tudat és az ízlés *mellé* sorakozott, amennyiben abban a relációban értelmeződött, mely szerint ami ellentmond az érzésekben, az ítéletekben és a következtetésekben rejlő konszenzusnak, az nem lehet helyes. „Ahhoz a jelentőséghez képest, amelyet Shaftesbury tulajdonít a *sensus communis*nak a társadalom és az állam szempontjából, a *sensus communis*nak ebben a negatív funkciójában az a tartalmi kiüresedés és intellektualizálás mutatkozik meg, mely a német felvilágosodás következtében érte ezt a fogalmat.”⁶² A *common sense* ontológiáját nem vette át a német recepció, hanem episztemikus megismerő képességként applikálta, melynek az *ítélőerő* a hívószava, a helyes állásfoglalás kompetenciájaként. Shaftesbury a priori ítéletek és megítélési mércék összességéként gondolkodik a fogalomról, a német katedrafilozófia pedig formális szellemi képességként. Ízlésfelfogásaikban (mint megkülönböztető képességben) a két divergens hagyományvonal közeledni látszik egymáshoz, de fontos látni, hogy az eredeti angol variáns érzék-jellegű, a *sensus communis*ból kiinduló, míg a német átvétel kompetenciát (ítéletalkotási alakzatokat) gondol a közös érzék helyére, és az ízlést e képességgel *rokonítja*, de nem abból eredezteti. Bár mindkét ízlésfelfogás ideális normatív rendet előfeltételez, az ontológiai–episztemológiai diszpozíció ellentéte ennek ellenére jelent feloldhatatlan különbséget. Bizonyos fajta metafizikája mindkét elméletnek van, de míg az egyiké a már emlegetett „liturgikus episztémé” világában, addig a másiké az emanatív neoplatonizmus posztulátumaiban gyökerezik.

⁵⁹ SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 86.

⁶⁰ GADAMER, *i. m.*, 59.

⁶¹ *A skót felvilágosodás, i. m.*, 321.

⁶² GADAMER, *i. m.*, 62.

Sémákat vesz át Shaftesburytól többek között Winckelmann és Wieland is, de a Gadamer által feltárt recepciótörténeti törés következményeivel együtt. Ez a módosult (és a közvetítő csatornák különbözőségéből adódóan ráadásul erősen heterogenizálódott) Shaftesbury-hagyomány pedig annak a fiatal magyar Kazinczynak a kognitív világában keres helyet, akitől rendszeres esztétikai-filozófiai értekezést nem ismerünk, aki a funkcionális művészetelmény híve, aki nem olvas angolul, és akinél eddig nem diagnosztizált a kutatás egészen meggyőző neoplatonikus referenciákat. A diszkontinuitások, a folyton váltakozó interpretációs közegek olyannyira elfedték a gráciás ideologikum forrásvidékét, hogy Kazinczynak fogalma sem volt arról, hogy esetenként Shaftesburyt olvas a *Musarionban*, a *Die Grazienben*, vagy éppen Winckelmann műelemzéseiben. Dessewffy levelének vonatkozó megjegyzése ezért maradhat reflektálatlanul, hiszen semmit nem mond Széphalmon az „anglus Plato” neve. Mindemellett gondolom mégis azt, hogy van értelme erről a törésekben áttételeződő angol tradícióról mint egy (megértendő) idegenségben feltáruló értelmezői kontextusról beszélni.

5. Kazinczy és a hagyomány

Wieland *Diogeneséről* azt vallja Kazinczy, hogy „tele van életre való filozóphiával”.⁶³ Annak gyakorlati életbölcssége, esztétika és etika, külső és belső grácia shaftesburyánus egyeztetése⁶⁴ jellemezhetné Kazinczy Ferencet is, aki fiatalkori Wieland-olvasmányai, illetőleg a fogság önképzésének Winckelmann-élménye alapján eszmetörténetileg, vagy ha úgy tetszik, metatextuálisan feltérképezi az illető ideologikumot. E tradíció, mint láttuk, nem kontinuos, vagy legalábbis annyira képlékeny és transzformatív, annyira kiüresedő és negatív intellektualizálódó, hogy nem tekinthető adekvátnak. Az „»izmus« alkotórészei” (Kontler) azonban felettébb jelentősek, ugyanis a *képzés*, az *ízlés*, a *harmónia* Kazinczy-képünket mélyen érintő kérdéseit mozgatják, mindvégig ún. gráciás beszédrendekben. Shaftesbury szép és csiszolt iránti elfogultsága, szenvedélyes elkötelezettsége máig legfőbb recepciótörténeti jellemzője, aki a művészi kifejezőerőt tartja a legmagasabbrendű formának.⁶⁵ Kazinczy igyekezete, hogy „a’ szólás’ és maga-viselet’ durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon”, a csiszoltság finom úriembereinek kiképzését is áhít(hat)ja, fiatalkori művei, fordításai mindezek művészi kifejezőmódjainak megvalósítását is tesztel(het)ik. Az a megállapítás, miszerint „[a]z esztétikum iránti érzéknek Kazinczy szerint az ember külsején, fizionómiáján, megjelenésén, viselkedésén és életkörülményein is látszania kell”,⁶⁶ a Shaftesbury-hatás, a mindenoldalú, kiterjesztett értelemben vett *úriember* ideáljának bizonyítékaként (is) olvasható.

⁶³ KazLev. II, 17. Vö. „Wielands Philosophie ist praktische Lebensweisheit.” (SANDSTEDÉ, *i. m.*, 147.)

⁶⁴ SANDSTEDÉ, *i. m.*, 204.

⁶⁵ HORKAY HÖRCHER, *A gentleman születése és hanyatlása*, *i. m.*, 31.

⁶⁶ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 92.

Kazinczy hol az ízlés gyorsabb és megbízhatóbb reagálóerejét hangsúlyozza az értelem analizáló erejével szemben,⁶⁷ hol – és a szakirodalomban az erre való figyelem a túlsúlyos – az ízlés tudatosságán, erudíción alapuló hatalmát, a *klasszicista normatív ízlést*.⁶⁸ Csetri Lajos Kazinczy esztétikai nézeteit elemezve különválasztja a racionális klasszicizmus *poeta doctus* elvét (mely a normatív ízlés elmélete), a szép megmagyarázhatatlanságának Bouhours által bevezetett irányvonalát, valamint a *common sense* elméletét. Noha Csetri is inkább a normatív alternatívához utalja Kazinczyt, nagy szerepet juttat esztétikai gondolkodásában a kifinomult szubjektív értékítéletnek is:⁶⁹ „[A Kazinczyhoz közelálló szépségideál összetevői közül] az egyik és fontosabb az, amely a szépet a község ízlésével azonosítja; ez, a szép gyökerét antikosan a *sensus communis*ban találó felfogás [...]. Kazinczy a művészi szép rajongója, az életben pedig a civilizált szépségek kultuszának híve.”⁷⁰ Vörös Imre kiemeli, hogy a szép és a jó közötti platonikus összefüggést Kazinczy olyan módon reflektálja, hogy az „iskolás klasszicizmushoz vagy a rokokóhoz képest az általuk tapasztalhatónál sokkal mélyebb, titokzatosabb kapcsolatot tételez fel közöttük.”⁷¹

Érveléssel azt törekszem érzékeltetni, hogy létezik érvényes szempontrendszerben érvényes érvelési rend annak bizonyítására, hogy a Shaftesburyánus horizont és Kazinczy transztextuális világa között kapcsolat van – hogy Kazinczy a nyilvánvaló hatástörténeti transzfigurációkkal együtt is valamiféle németes „gentlemanné” kívánt válni, és hogy nem mellesleg *virtuosó*vá lett.

„Ha a rend felbukkan akár a világ legsilányabb tárgyaiban is – meghódítja az elmét, és vonzalmat ébreszt maga iránt. De ha maga a világ rendje látszik helyesnek és szépnek, a rend csodálata és tisztelete még magasabbra szökik, és a szépség finom szenvedélye és szeretete, amely oly hasznos az erénynek, még tovább fejlődik e határtalan és nagyszerű dolog gyakorlatában. Mert elképzelhetetlen, hogy egy ilyen isteni rendet elragadtatás és gyönyörűség nélkül szemléljünk; ezért mindaz, ami igazán harmonikus és arányos a természettudományok és a humán tudományok témáiban, elbűvöli az ilyen téren tudós vagy jártas személyeket.”⁷² Az ilyen téren tudós személy a *virtuoso*, a jó ízlés, a kifinomultság, a jó modor, a jólneveltség polgára, aki kulturált és aki *szerelemes*: „Még a durva sziklák, mohos barlangok, a szabálytalan természetes grották s a megtört vízesések is, magának a vadonnak minden szörnyűséges szépségével egyetemben, mivel inkább képviselik a természetet, egyre vonzóbbak számomra, s oly nagyszerűségben jelennek meg, mely felülmúlja hercegi kertek hamis szemfényvesztését [...]. Ám kérlek nagyon, mondd meg nekem, hogy is történhet az, hogy néhány magad fajtájú bölcselőt kivéve, az egyedüliek, kik ily módon gyúlnak szerelemre és felkeresik az erdőket, folyókat s ten-

⁶⁷ GERGYE, *i. m.*, 67.

⁶⁸ Vö. „[A]z ízlés önála még mindig nem a zseni szuverén ízléselve, hanem a klasszicista normák és szabályok ismeretéből a vérébe ivódott és ösztönössé vált klasszicitás ízlése.” (CSETRI, *i. m.*, 73.)

⁶⁹ Vö. CSETRI, *i. m.*, 122–124.

⁷⁰ *Uo.*, 121.

⁷¹ VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Bp., 1991, 194.

⁷² SHAFTESBURY, *Értekezés az erényről és az érdemről*, *i. m.*, 57.

gerpartokat, a szegény közönséges szerelmesek? [...] nem áll-e ugyanez költőkre és mindazokra, kik a természetet meg utánzóják, a művészeteket tanulmányozzák? Rövidre fogva, nem ez-e a helyzet mindazokkal, akik vagy a Múzsák, vagy a Gráciák szerelmesei?”⁷³ Múzsák és Gráciák szerelmese az a Nicias is, aki Wieland *Theages* c. művének főhőse, s aki a virtuoso típusát van hivatva megtestesíteni – Wieland szavaival – „nach den Begriffen *unsers Shaftesburys*”.⁷⁴

Tudható, hogy a *virtuoso* szó elsődleges brit jelentésében régiségek amatőr vagy profi gyűjtőjét jelentette, majd később, olasz hatásra, a szépművészetekben jártas, erkölcsileg kiemelkedő műértő, műélvező úriembert jelölt (ez Shaftesbury horizontja). A magyar nyelvben legelterjedtebb használata a magasan képzett, elsősorban zenei előadóművészt jelenti, mely már egy későbbi fejlemény.⁷⁵ A szó elsődleges jelentésében tökéletesen illik Kazinczyra, hisz köztudott gyűjtőszenvedélye szobormásolatok, különféle relikviák terén. A szót használja levelezésében számos alkalommal zenei kontextusban (tehát bevett magyarországi jelentésben), amikor például egy emlékezetes zongorajátékot jellemez.⁷⁶ Az én hipotézisem tehát az, hogy a szó shaftesburyánus jelentése *is* jellemzi őt, mely különösen jól látszik például a *társiasság* kérdésében.

5.1. Virtuósok társasága

Ian Hunter tanulmányában ún. „személyiséggyakorlatokról” beszél, amelyek azon metódusokat jelentik a 18. században, melyekkel az egyének megtanulják, hogyan alakítsák át önmagukat különböző fajtájú élmények és cselekvések szubjektumává annak érdekében, hogy életüknek meghatározott fajtájú új jelentőséget és formát adjanak. Ez az életvezetés olyan világot alakít ki, mely a *visszahúzóds etikájával* jellemezhető; olyan módszer képződik, amellyel az egyén elhatárolódik a „közönséges” létezésétől, és életvitelét „egy felfokozott létforma szubjektumaként alakítja ki”, jellemzően kis koalíciók alakzatában.⁷⁷ A folyamat az esztétikum életszférába való betörését jelenti a mindennapok szintjén is, a felfokozott létforma az esztétika által felépített (kiscsoportos) életvitel lesz, a visszahúzóds etikája pedig a minden *mástól* való elzárkózás eredménye; csoportképző Mi–Ők-oppozíció alakul ki, konstitutív alapjellemezőként. Kazinczy „felfokozott létformája” régóta kutatott jelenség az irodalomtörténeti vizsgálódásokban – már

⁷³ SHAFTESBURY, *A Moralisták*, i. m., 215. Vö. még: „Mert, úgy tűnik, oly dolgok ezek, melyektől nem válnunk meg egykönnyen az azon urak táplálta szép regényes szenvedély kedvéért, akiket *virtuosoknak* neveznek. E név, ahogy én értem, egyaránt alkalmazható a tefajta szerelmesre és a bölcselőre: lett légyen bármi is a tárgy – költészet, zene, bölcsélet avagy a szépnem. Mindenkit, aki valamiféle módon szerelemre gyúlt, ugyan-ez az állapot jellemzett.” (Uo., 72.)

⁷⁴ Idézi SANDSTEDE, i. m., 147 (kiemelés tőlem).

⁷⁵ SZÉCSÉNYI, i. m., 20.

⁷⁶ Pl. KazLev. XV, 3482; XVII, 3935; XXII, 5522.

⁷⁷ Ian HUNTER, *Esztétika és kritikai kultúrakutatás*, ford. PÁSZTOR Péter = *A kultúra szociológiája*, szerk. WESSELY Anna, Bp., Osiris–Láthatatlan Kollégium, 2003, 85, 88.

Szauder József életnek szüntelen irodalomná „transzfigurálásáról” beszél⁷⁸ –, ami viszont most lényegesebb, hogy e permanens határátlépés, a párhuzamos kultúrába való folyamatos énátvitel Kazinczynál szintén a társiaság világában megy végbe.

A társasági szerveződésű irodalmi élet a 18. század végén a korábbi századok alkalomhoz kötött alkotói és befogadói kapcsolathagyományainak folytatójaként, valamint az újabb európai tendenciák meghonosítójaként születik újjá.⁷⁹ Az új európai tendencia többek között az érzelmek felfedezését jelenti, ami „nemcsak az érzékenység divathullámát és a barátság kultuszát indította útjára, de tartalmukban elmélyítette és erősítette a személyes kapcsolatokat, sőt általában gazdagította az ember lelki háztartását.”⁸⁰ A francia, a német és az angol szalonélet hatása a 18. század utolsó évtizedében kezd érezhetővé válni Magyarországon.⁸¹ Kazinczy egész életében, már felvidéki „szalonéveitől” kezdődően különféle csoportosulások (szabadkőművesség, Rózsarend, Kassai Magyar Múzeum) tagja, vezetője, részese, melyek irányítják, formálják, befolyásolják cselekedeteit, döntéseit, életét.

„Lord Shaftesbury filozófiai programjában különösen nagy hangsúlyt kap a *sociabilitas* fogalma: ő a legjelentősebb exponense a társiaság [...] modelljének a 18. században, aki ráadásul rendkívül nagy hatást gyakorolt utókorára.”⁸² A stílus, a kifejezés- és gondolkodásmód, sőt a megfelelő életvezetés módja válik az esztétikai és az ezzel szoros kapcsolatban lévő erkölcsi-gyakorlati gondolkodás központi kérdésévé a 18. század elejére. Shaftesbury egy olyan folyamatnak a kezdete s mindvégig meghatározó alakja, melynek tetőpontja a *gentleman* olyan értelmű eszménye, mely legmagasabb értéknek tartja a természetes társiaságból kifejlődő és az egyre finomabb szellemiséget, amely az ízlés és a *kifinomult, társas érzelmek* terminusaiban írható le.⁸³ Bár Shaftesbury a humanista világszemlélet örökösének tekintette magát, elfogadja azt az új (emocionalista) filozófia által hirdetett nézetet, hogy a szenvedélyek igen nagy jelentőséggel bírnak az ember életében. Ezáltal egyszerre épít egy sajátos szenvedélyelméletet, mely számot ad a szenvedélyeknek az emberi életben betöltött fontos szerepéről, miközben megőrzi az antik világszemléletből fakadó harmonikus emberképet is. Célja annak bizonyítása, „hogy az emberek természetes hajlama, vagyis természetes szenvedélyeik és vonzalmaik azt diktálják nekik, hogy embertársaikkal baráti kapcsolatokat ápoljanak.”⁸⁴ Ennek megfelelően különbséget tesz a rajongás jó (társas) és rossz (társas kapcsolatokat romboló)

⁷⁸ SZAUDER József, *A kassai „érzelmek iskolája”* = Sz. J., *A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 100. Vö. még: „A Gráciák varázspalcájának érintésére átszellemül az üres tárgyi valóság, a bájistennőkkel bennfentes viszonyba kerülök így egy magasabb rendű világ osztályrészesei lehetnek” (GERGYE, *i. m.*, 65); vagy: „A kultivált szépség, a »szép élet« szeretetének következtében Kazinczynál elmosódik a határ az élettények és a költői idealizáció között.” (HÁSZ-FEHÉR, *i. m.*, 93.)

⁷⁹ *Uo.*, 126.

⁸⁰ Friedrich H. TENBRUCK, *A polgári kultúra*, ford. NOVÁK Zsolt = *A kultúra szociológiája*, *i. m.*, 64.

⁸¹ HÁSZ-FEHÉR, *i. m.*, 128.

⁸² SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 27.

⁸³ *Uo.*, 80, 46.

⁸⁴ *A gentleman születése és hanyatlása*, *i. m.*, 24.

fajtája között. A *rajongás* helyes fajtája a természetes és egyben mérsékelt, fegyelmezett változat, mely egyebek mellett kötelezőnek fogadja el a közlés társas normáit.⁸⁵

Kazinczy nagyfokú vonzalma az angolkert térváltozatához szintén e kontextust erősíti: „A *moralistákban* szereplő vidéki udvarház körüli park szimbolikus tér: ez ad helyet az új műveltségideál megszületésének, a jó társaság összejöveteleinek, a közös sétáknak és a konverzációknak, amelyek felelős, művelt, jól nevelt és csiszolt úriemberek között folynak. A vágyott műveltség elsajátításának eszköze a társalgás, a társaság és az egyén legfontosabb megkülönböztető jegye pedig a jó ízlés. A baráti érzelmektől fűtött társaság adekvát tere a park, hiszen jelzi a kivonulást a formált (és formáló) természetbe, az alapvetően társias ember alkotta és uralta természetbe.”⁸⁶

Shaftesbury a Kazinczynak is oly kedves Cicero nyomdokain halad, a „csiszoltság nyelvét” ugyanis ő állítja először az emberi közösségképzés szolgálatába: „[a] derék emberek (*optimus*), a hozzájuk és baráti viszonyukhoz kapcsolódó erkölcsi és esztétikai kifejezések – a baráti kapcsolat szépsége, jó erkölcsök, életmód, beszélgetés, vigasztalás – Lord Shaftesbury elegáns úriembereit és az általuk alkotott jó társaságot előlegezik.”⁸⁷ A fontos különbség, hogy „Cicerónál elsősorban az eszünk révén kapcsolódunk a világ rendjéhez, amelynek harmonikus részeit képezik az emberi csoportok a családtól az emberiségig; Lord Shaftesburynél viszont inkább közös vonzalmunk révén. Ezeket a vonzalmakat és társias szenvedélyeket bonthatja ki, finomíthatja, csiszolhatja az értelem.”⁸⁸ Megjegyzendő, hogy ez a bizonyos kötődés, a derék vagy kifinomult emberek egymás iránti társas vonzalma sokat kölcsönöz a keresztény hagyományból: „A Lord Shaftesburytól kiinduló beszédmódban a hagyományos keresztény szeretet fokozatosan átalakul ízlés meghatározta társias vonzódássá, az adott kulturális közösséghez való tartozás tudatává.”⁸⁹ A kifinomult úriemberek csiszolt társalgása tehát az antik-keresztény gyökerű összetartó erő, mindez viszont szükségszerűen csak a szellemi elit esztétikailag elkülönülő világában funkcionál érdemileg. Shaftesbury konverzációs filozófiája mind az egyéni, mind a társas életben nagy jelentőséget tulajdonít a művészetnek, a művészi kifejező erőnek, mert úgy véli, ez segíthet abban, hogy az ember egyre civilizáltabb legyen. „Az udvarias úriember eszménye arra szolgált, hogy megmutassa, az erkölcsök természetes elmélete nem lehet vak a kulturális javakra. A legtisztább fej is természetlen marad, ha nem társul hozzá érző szív és kifinomult ízlés.”⁹⁰

⁸⁵ *A skót felvilágosodás, i. m., 307.*

⁸⁶ SZÉCSÉNYI, *i. m., 83.*

⁸⁷ SZÉCSÉNYI, *i. m., 22.* Vö. még: „De nincs szebb, sem erősebb kapcsolat, mint az, amikor derék, hasonló erkölcsű emberek kötnek baráti szövetséget. [...] Semmi sem szeretetreméltóbb és fog jobban össze, mint a jó erkölcsök hasonlósága... [...] [F]őként a barátságban van szerepe a közös életnek és életmódnak, a tanácsoknak, a beszélgetésnek, a vigasztalásnak, időnként a korholásnak is. Az a barátság a legkellemesebb, amelyet az erkölcsi elvek hasonlósága kapcsol egybe.” (Cicerót idézi SZÉCSÉNYI, *uo.*)

⁸⁸ *Uo., 33.*

⁸⁹ *Uo., 48.* Vö. még: „Shaftesbury rendszerében helyet biztosít a vallásnak is, mi több, állítása szerint az igazi vallás bemutatása a célja. Szerinte az igaz vallás társias, célja épp az ember megszelídítése, civilizálása, szenvedélyeinek mérséklése.” (*A skót felvilágosodás, i. m., 322.*)

⁹⁰ *A gentleman születése és hanyatlása, i. m., 31.*

Virtuosóként ez a fajta társas idealitáskonstrukció vezette Kazinczy Ferencet is, életvezetésének ezért lehet fő jellemzője az efféle társiasságélmény lényegében haláláig. A kassai, eperjesi szalonokban, a szabadkőműves páholyokban, az egyes folyóiratok köreiből, később levelezése által megalkotott virtuális táborában vagy éppen önálló társaságalapító tervezetében – mely a Magyar Liget Pásztorai néven fogta volna össze a műélvező erényes keveseket⁹¹ – ennek megvalósítása történik.

5.2. A belátások által felkínált én-konstrukció

Élet és költészet elválaszthatatlan egységének hite, a Gráciák tanainak tudatos beépítése mind a művészetbe, mind az életvezetésbe, ezen eszmények egészen praktikus, hétköznapi megjelenései, vagy éppen az az igény, ahogy kötetek grafikai kivitelezésére, tipográfiai külcsínére figyel, közhelyek a Kazinczy-filológiában. Egyik legkedvesebb kötete a Dayka verseit tartalmazó saját szerkesztésű exemplár, melyben a költő portréja Orpheuszként, „az időnkívüliség, az univerzális és abszolút szépség művészi inkarnációjaként áll a kötet élén.”⁹² A versei alapján Gyöngyössit elítélő Kazinczy véleménye megváltozik, személyesen megismerve a *tiszta bőrű* öreget.⁹³ „Kazinczy szimpozion-szerű virtuális társaságában a társadalmi rang, az egyházi méltóság, az életmód, a tájékozottság, a műértés, a jellem, a lelki erények éppúgy szerepet játszanak, mint a családi viszonyok, sőt a külső megjelenés, a viselkedési szokások vagy a beszédmód.”⁹⁴

„Egy fiatal Lengyel örült, hogy Gyűjteményét nyereséggel adhatja-el, 's Wielandjait, és a' mit német könyvekből bíra, nekem olly örömmel adá-el, a' millyennel azt tőle én megvettem. Szerelmesen, a' legtündéribb tájon mellyet képzelhetni, 's könyveim' birtokában, Eperjesen éltem-el életemnek legtündéribb szakát.”⁹⁵ Az eperjesi évek magánéleti örömei nem függetlenek a könyvektől, melyeket Kazinczy olvas. A tündéri világ a Gráciákkal a középpontban épül fel. Kazinczyt baráti köre nem ritkán mint a Gráciák felkent papját, vazallusát köszönti a levelezésben.⁹⁶ Hogy egy leány grácia növésű, grácia kellemű, gráciás nevetésű, lépten-nyomon előfordul Kazinczy leveleiben. Mindezek mellett látható, hogy a családjáról való gondolkodásban is ez vezet: „Elébb 3 leányom 's úgy fiam lévén, 3 Grátzia és 1 Ámor származik tőlem”.⁹⁷ Kazinczy behelyezi magát a Gráciák világába, és ha mégoly metaforikusan is, de kvázi-atyjukként határozza meg magát. A Pyrker László érsekről Guzmics Izidornak írott levélrészlet szemléltetheti legérzékletesebben a gráciás ember mindenoldalú harmóniáját és kecsét laudáló Kazin-

⁹¹ KazLev. XXIII, 52. (Batthyány-Strattmann Alajosnak, Regmec, 1791.)

⁹² HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Tanulmányfejek: Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi-kanonizációjának párhuzamai = Klasszikus – magyar – irodalom – történet*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2003, 40.

⁹³ Vö. HÁSZ-FEHÉR, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, i. m., 93.

⁹⁴ *Uo.*, 92.

⁹⁵ *Pályám' Emlékezete*, Tudományos Gyűjtemény, 1828, 64.

⁹⁶ Lásd GERGYE, i. m., 40.

⁹⁷ KazLev. VIII, 609.

czy felfogásának erejét: „A’ feleségem nem felejtethi hogy az Érsek melly grássszal (francziául grace = grátsziával, kellemmel) jöve előnkbe, ’s mint ereszté le válláról téli ruháját, mellyel kívülről jöve; affectatio nélkül. Maga a’ külső is mutatja a’ nagy Urat, mint munkáji a’ széles tudom. lelkest.”⁹⁸ Látható az apa, aki három Gráciát és egy Ámort nemzett, aki Múzsák és Gráciák papja, aki megcsodálja a téli felöltőjét válláról „grássszal” leengedő érseket. A kecs doktrínája, a gráciás vonatkoztatási alap természetesen folyamatosan formálódik az idők során, kiegészül Winckelmann fogságbeli recipiálásával, később transzformálódik a Goethe-hatásban, mégis tulajdonképpen minden készen áll már az ifjúság éveiben.

A shaftesburyánus horizont számos aspektusból jelentéstartó. Interpretálható egy sajátos neoplatonikus ontológiaként, az ún. „csiszoltság” beszédmódként, az esztétikai nevelés, a humanitás kibontakoztatásának programjaként, a korabeli angol politikum megreformálásának kísérleteként, az esztétikai tapasztalat érzéki vonulataként, az ízlés-interpretáció jegyében egy újdonsült ítéletalkotási paradigmaként, egy alternatív társiasság-eszményként, egy sajátos gráciafilozófiaként. Az esztétikai nevelés modern programja Lord Shaftesbury koncepciójával jelentkezik először: a jó társaságban elsajátítható jó ízlés az egyetlen útja a harmonikus kiteljesedésnek. Az eszmény egy folyamatos csiszolódást jelent, ezáltal képződik ki az erkölcsös gentleman, a nemes értelemben vett megszállott, a virtuoso. Meglátásom szerint a fentebbi közelítések közül – bár nyilvánvalóan összefüggenek és egymásba íródnak – Kazinczyra igazán érvényesen e képzésszermény, illetőleg társiasságesszmény vonatkozatható, mely gráciafilozófiai kontextusban tárul szeme elé, s egyfajta jól körülírható és elemezhető gondolkodásmintát és magatartásformát hordoz. Elsajátítása során az ún. *érzékeny olvasás* valóra válása történik meg, melyben az olvasót hatalmában tartja a szöveg, melyben saját életét a cselekmény fikciójában értelmezi, melyben az olvasó maga is tollat ragad, hogy hangot adjon érzelmeinek, s főként hogy írjon a szerzőnek – aki műve révén valóságos lelki vezetőjévé vált –, melyben az olvasó nem tudja visszafogni sem szenvedéleit, sem könnyeit.⁹⁹ A Wieland-textusokban kódolt vonatkozó hagyományhorizont *pozicionálja és identifikálja* Kazinczyt.

Teljes Wieland-fordításának előszavában a következőket írja egykori sárospataki professzorához, Szentgyörgyi Istvánhoz címzett ajánlásában: „Édesenn említem még mindenkor azt az időt, mellyben Te engemet mintegy kiszakasztva más tanítványaid közzül, biztosabb társalkodásodra méltóztattál, ’s karon fogva vezetvén Rómának és Græciának dőledékjei közzé, az *elragadtatott Ifjat*, ki az ő Poétáikbann eddig csak a’ Poétákat lelte vala fel, a’ Bölcséknek ismerésére is szoktatgattad. [...] *És, ó mint ömlődözött olyankor teli szíved! mint ragadtott-el szavaidnál nem kevésbbé tanító példád!*”¹⁰⁰ Kazinczy meglehetősen heterogén retrospektív önreprezentációinak többször előkerülő, fontos eleme az az önmitéma, melyben a publikus maszk, a persona „egy felfokozott létforma szubjektumaként” múzsák és gráciák szerelmese, rajongó, elragadtatott, akiből – csakúgy, mint hajdani professzorából – emanációszerűen „ömlődözik” a grácia bölcsessége és

⁹⁸ KazLev. XXI, 246.

⁹⁹ DEBRECZENI Attila, *Integráció és elkülönülés az 1780-as, 1790-es évek magyar irodalmában*, It, 2002, 499.

¹⁰⁰ KAZINCZY, *Sokrates Mainomenos*, i. m., előszó (kiemelések tőlem).

kelleme. A férfi, aki Báróczit olvasva elragadtatva fel-felsikolt gyönyörűségében, aki Kassán „örjögésig” szerelmes Süsiebe, aki képzőművészeti mániájával fikciós-szimbolikus teret kreál kúriájából, aki alkalomadtán zokogva olvas fel verseket „kedvesnek” nevezett barátainak, aki ugyanakkor mindvégig ügyel megjelenésére, beszédmódjára, viselkedésére, aki egy sztoikus bölcs nyugalomával kezeli fogsága helyzetét, aki el-sorvad a társak nélkül. Kazinczy olyan közéleti-művészi figurát visz színre, mint amilyen Shaftesbury virtuosója, mint amilyen Wieland kozmopolitája.¹⁰¹

„A felvilágosodás korabeli Angliában az esztétika alapvetően az ízlés elméleteit jelenti, az illendőség (*decorum, propriety*), a csiszoltság, a stílus (*manner*) kérdéseit.”¹⁰² Kazinczy ehhez a hagyományhoz német közvetítéssel, többek között Wieland és Winckelmann útján kapcsolódott, de *kapcsolódott*. „Orpheus ideája más tekintetekre is vonhat. Illyen az, hogy ő jobb gondolkozást terjesztett-el a’ hazájában. Én igyekszem jobb IZ-LÉST el-terjeszteni”¹⁰³ – írja egyik levelében. „Az »igazabb ízlés« célkitűzése fő célkitűzésként szerepel: ez az igazabb ízlés a gráciakultusz jegyében formálódott.”¹⁰⁴ A gráciakultusz shaftesburyánus kontextusa egyfajta társiasság-központú mániás elkötelezettséget, kiválasztottságtudatot, ízléselvet, képzéselvet, harmóniaszisztémát hordoz a klasz-szicista irányultságokkal nem ellentétesen, melyek által az áttételesség, a fokozatos ki-üresedés és áthelyeződés ellenére is releváns értelmezői jelentőséget nyerhet a Kazinczyt érintő leírásokban.

¹⁰¹ E tanulmánnyal sok pontban érintkező, néhol szövegszerű átfedéseket is mutató másik dolgozatomban az a vizsgálat tárgya, hogy ez az én-konstitúció milyen konkrétabb logika, közelebbről melyik feltételezett Wieland-mű alapján artikulálódik. (BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy Mainomenosz: Gráciás hermeneutika*, Alföld, 2008/5, 41–53.)

¹⁰² SZÉCSÉNYI, *i. m.*, 12.

¹⁰³ KazLev. XXIII, 23.

¹⁰⁴ DEBRECZENI, *Kazinczy Orpheusa: program és szerep, i. m.*, 367.